

Mély feldolgozás és kettős nyelvi kódolás a fordítói olvasásban

Dudits András és Németh Dezső

1. Bevezetés

Tanulmányunkban a *fordítói elemző olvasás* jellemzőit vizsgáljuk a fordítói olvasás kibővített fogalmi keretében, különös tekintettel a fordítói elemző olvasás szempontjából meghatározó kognitív mechanizmusokra. A fordítói olvasás definiálását követően rövid áttekintést nyújtunk a fordítói elemző olvasás vizsgálatának elméleti és empirikus hátteréről, majd részletesen beszámolunk egy nagyszabású kísérletről, melyben a mély feldolgozás és a kettős nyelvi kódolás fordítói elemző olvasásra gyakorolt hatását vizsgáltuk.

2. Elméleti keret

A fordítói olvasás azoknak az egymással összefüggő, írott jelek észlelésére, feldolgozására és megértésére épülő kognitív műveleteknek a halmaza, amelyeket a fordító a fordítási megbízás teljesítése céljából – szövegáttekintés, szöveg-alapú ismeretszerzés, szöveg-alapú élményszerzés, szövegelemzés, szövegelemkeresés, szövegellenőrzés és betűhibaszűrés formájában – szövegalkotási szándékkal végrehajt. Ez a definíció bizonyos szempontból eltér a szakirodalomban elterjedt *reading for translation* (fordítás céljából történő olvasás) terminus általános értelmezésétől, mivel a fordításkutatók e kifejezést elsősorban az általunk „fordítói elemző olvasás”-nak nevezett olvasástípusra vonatkoztatják, míg a mi értelmezésünkben a fordítói olvasás magában foglalja a fordító által végrehajtott *áttekintő, ismeretszerző, élményszerző, kereső és javító/ellenőrző* olvasási műveleteket, valamint a *korrektúraolvasást* is (vö. Gósy 2005 és Tóth 2002 terminusai) (Dudits 2007).

A fordítói olvasás jellegzetessége tehát nem merül ki annyiban, hogy a percepció (itt: szövegfeldolgozás) alapvetően meghatározza az azt követő produkciót (szövegalkotást), hiszen a percepcióra épülő kognitív műveletek egyrészt kiterjednek a kész produktum feldolgozására is (ti. a fordítási folyamat a javító/ellenőrző olvasás, illetve a korrektúraolvasás mozzanatával zárul), másrészt többféle célt szolgálnak a fordítás folyamatán belül, úm.: áttekintés, ismeretszerzés, élményszerzés, elemzés, keresés, ellenőrzés és betűhibaszűrés (lásd 1. táblázat). Ebben az összefüggésben tehát a fordítási folyamat az FNYSZ előzetes áttekintésétől a véglegesnek ítélt CNYSZ megbízó (illetve lektor) részére történő átadásáig terjed (Dudits 2007).

1. táblázat

A fordítói olvasást képező olvasástípusok és szerepük a fordításban (Dudits 2007)

Olaszástípus	Fordítási fázis
Fordítói áttekintő olvasás	Előzetes feldolgozás: FNYSZ átolvasása
Fordítói ismeretszerző olvasás	Előzetes feldolgozás: FNYSZ témájával összefüggő források olvasása
Fordítói élményszerző olvasás	Előzetes és utólagos feldolgozás: FNYSZ és CNYSZ hatásának felmérése és összevetése
Fordítói elemző olvasás	Tényleges feldolgozás: FNYSZ értelmezése
Fordítói kereső olvasás	Bármely feldolgozási szakasz: szövegelemek azonosítása
Fordítói javító/ellenőrző olvasás	Utólagos feldolgozás: CNYSZ átolvasása; FNYSZ és CNYSZ összevetése
Fordítói korrektúraolvasás	Utólagos feldolgozás: CNYSZ átolvasása

A fordítói olvasás folyamatában tehát több cél is érvényesül, és a különböző célok megvalósítása érdekében a fordító eltérő kognitív mechanizmusokra épülő olvasási műveleteket hajt végre: míg egyes műveletekben a *dekódolás* (az írott jelek, szavak felismerése), másokban a *nyelvi megértés* mechanizmusa (a jelentés azonosítása) dominál. Habár ezek az olvasási műveletek – illetve a velük összefüggő olvasástípusok – együttesen képezik a fordítói olvasás alapját, az olvasási műveletek sorában a tudatos szintaktikai, szemantikai, pragmatikai és kritikai feldolgozásra épülő fordítói *elemző olvasás* műveletei a legmeghatározóbb jelentőségűek, hiszen közvetlenül azok nyomán alakulnak ki a fordítói *szövegalkotási* műveletek kiindulási pontját képező mentális reprezentációk.

2.1 Olvasás- és fordításelméleti háttér

A fordító által végzett elemző olvasás alapja a *szövegértő olvasás*. Az A. Jászó (2002) által részletesen tárgyalt szövegértési mechanizmus a szövegegységek (szavak → mondatok → bekezdések → teljes szöveg/szövegszerkezet) megértésére épül. A. Jászó szerint: 1) a szavak jelentésének azonosításán túl a *mondat* megértésének feltétele az alkalmazott mondatnani szerkezetek (szintagmák), az aktuális tagolás és a beszédaktus felismerése; 2) a *bekezdés* elemzése a tételmondat és az ahhoz kapcsolódó bekezdésrészek feldolgozását jelenti; továbbá 3) a *szövegszerkezet* feltárása a mikro- és makroszintű egységek elemzésén

alapszik (A. Jászó i. m.). Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a fordító első benyomásait meghaladó konkrétabb és teljesebb szövegértés a szöveg szerveződésének, mondat- és szövegszintű kohéziójának átlátását feltételezi. Nida és Taber (1969) – akik a fordítói elemzést a grammatikai viszonyok, a referenciális jelentés és a konnotatív jelentés feltárásának hármas rendszerében értelmezik – a fordítás szempontjából a következő nyolc szövegszervező (kohéziós) elem figyelembevételének jelentőségét emelik ki (Nida és Taber 1969: 152):

- a szöveg elejének és végének jelölésére szolgáló elemek
- átmenetek jelölésére szolgáló elemek
- időbeli viszonyok jelölésére szolgáló elemek
- térbeli viszonyok jelölésére szolgáló elemek
- logikai viszonyok jelölésére szolgáló elemek
- referenciális elemek
- kiemelés és hangsúly jelölésére szolgáló elemek
- a szerzői attitűd jelölésére szolgáló elemek

A szövegegységek összefüggéseinek feltárásával párhuzamosan a dekódolást követő felszínes, szó szerinti jelentésazonosítás (megértés) az elemző olvasásban mély feldolgozássá (értelmezéssé) alakul, és beindul egyfajta következtető folyamat, amely A. Jászó (1994) értelmezésében az alábbi – főként pragmatikai – műveletekben nyilvánul meg:

- implicit tartalmak feltárása
- implicit ok-okozati viszonyok feltérképezése
- névmások és határozók jelöltjének azonosítása (deixis)
- kihagyott szavak, mondatrészek kikövetkeztetése (ellipszis)
- írói szándék feltárása

A fentiek mellett a fordítói elemző olvasás a konnotációk és az allúziók tudatosítására is kiterjed, továbbá egyfajta értékelő – vagy A. Jászó (2002) terminusával élve: kritikai – fázist is magában foglal, melynek során a fordító ítéletet alkot a forrásnyelvi szöveg tartalmáról és formai jegyeiről:

- A szöveg *tartalmára* való reflektáláshoz egyrészt a szövegen belüli információkra, másrészt szövegen kívüli forrásokból származó ismeretekre van szükség. A szövegen belüli tényezőkre vonatkoztatott tartalomértékelési képesség azt jelenti, hogy a fordító képes felismerni a szövegben rejlő két- vagy többértelműséget, a következtetlenségeket és az ellentmondásokat, továbbá észleli a releváns információk hiányát (vö. Baker és Brown 1984). Azonban a tartalomértékeléshez a szövegben szereplő információk elemzése önmagában nem elegendő, és a fordítónak a szöveg tartalmát a saját ismeretei alapján is meg kell ítélnie, vagyis párhuzamot kell vonnia a szövegen belüli és a szövegen kívüli tényezők (a valóság) között (vö. OECD 2003).

- A szöveg *formai* szempontból való objektív megítélése érdekében a fordítónak a vonatkozó szövegtípussal kapcsolatos – szerkezeti, műfaji és stilisztikai vonatkozású – ismeretei alapján meg kell tudnia ítélni a szöveg minőségét, és tisztában kell lennie azzal, hogy a szerző által alkalmazott stilisztikai eszközök megfelelnek-e az adott műfaj követelményeinek, illetve az adott célnak, vagy sem (vö. OECD 2003).

A megértés tehát nem csupán a nyelvismeret függvénye, hanem összefügg a világra vonatkozó tudással, valamint a közlési szituáció és a szövegalkotási szabályok ismeretével is (Szikszainé 1999). A közlésfolyamat kontextusának jelentőségével összefüggésben Nida (1964) kifejti, hogy az üzenet megfelelő értelmezéséhez elengedhetetlenek a keletkezés körülményeivel (keletkezés ideje, helye; a szerző és szándéka; a közönség és reakciója) kapcsolatos ismeretek, vagyis az egyes lexikai elemek jelentésének, illetve a nagyobb szövegegységek (mondatok, bekezdések) lexiko-grammatikai tulajdonságainak feltárása mellett a fordítónak tisztában kell lennie a forrásnyelvi kifejezések kulturális relevanciájával, történelmi háttérével és alkalmazásának hagyományaival is. A szövegértelmezésnek tehát – a szövegszintek analizálása mellett – a kontextuális és szituacionális elemzés is része (van Dijk 1982).

A szövegértelmezés azonban szövegtípusonként eltérő jellegzetességeket mutat, és az olvasott szöveg típusának, illetve műfaji jegyeinek felismerése megkönnyíti az értelmezést (Szikszainé 1999). Ennek megfelelően jól elkülöníthető egymástól a köznapi szövegek, a szakszövegek és az irodalmi szövegek értelmezésének alapja: 1) a köznapi szövegek a denotatív jelentésre építenek, és értelmezésük a szó szerinti – világ- és háttérismeretekre épülő – olvasatnál többet általában nem igényel; 2) a szakmai szövegek egy olyan zárt szövegvilágot képeznek, melyben kizárólag a szerző által közvetíteni kívánt jelentés rendelhető a szöveghez; 3) az irodalmi szövegek jelentését (a mű fiktív világának egy lehetséges változatát) pedig maga az olvasó alkotja meg a szöveg által sugalltak alapján (Szikszainé i. m.). A köznapi és a szakszövegek többsége esetében tehát a szöveg értelmének alapja elsősorban a nyelvi elemek szótári jelentése által képezett szó szerinti (literális) jelentés, míg az irodalmi szövegek többféle értelmezést is lehetővé tesznek (Szikszainé i. m.). A szövegtípusok jellemzőinek jelentőségével a fordításelméleti szakirodalom is foglalkozik. A fordítói olvasás szempontjából – Reiss (1985) taxonómiája alapján – elsősorban a *tartalomközpontú*, a *formaközpontú* és a *felhívásközpontú* szövegek közötti különbségek a meghatározóak. Míg az első típus esetében a fordító figyelme főként a szöveg információtartalmára irányul, a második csoportba sorolható szövegek esetében a fordítói elemzés a megfogalmazás módjára is kiterjed, a harmadik típusba tartozó szövegek elemzésének elsődleges célja pedig a szöveg funkciójának feltárása (Reiss i. m.).

A köznapi (tartalom- és felhívásközpontú) és az irodalmi (formaközpontú) szövegek értelmezési módjának különbözőségét alátámasztja Rosenblatt (1978) elmélete is, amely szerint alapvető különbség van az információszerzés céljából végzett *effereus* és az élményszerzés céljából végzett *esztétikai* olvasás között. Az

efferens olvasásmódra épülő fordítói szövegértés folyamatának szemléltetésére az alábbiakban Gile (1995) modelljét ismertetjük, az esztétikai olvasásmód szerepét pedig Zhang (1997) elméletén keresztül mutatjuk be. Míg Gile modelljét párhuzamba állíthatjuk Szikszainé (1999) azon megállapításaival, melyek szerint a szöveg jelentését a nyelvi elemek aktuális jelentése és szintaktikai struktúrája, valamint a szöveggörnyezet együttesen határozza meg, addig Zhang elméletében hangsúlyos szerephez jutnak Rosenblattnak (1996) a szöveg és az olvasó közötti tranzakcióra, valamint az olvasó személyes tapasztalatainak szerepére vonatkozó kijelentései.

Gile (1995) elméletében a fordítói szövegértésben a nyelv- és a világismeret mellett a tudatos elemzésé (deliberate analysis) a főszerep. Eszerint a fordító célja, hogy kellő mélységben megértse a forrásnyelvi szöveget ahhoz, hogy annak értelmét a célnyelven világosan meg tudja fogalmazni; és a fordítói szövegértés éppen ebben különbözik a mindennapi, nem fordítás célját szolgáló szövegértéstől.

Zhang (1997) szerint a fordítói szövegértelmezés kétféle megközelítést feltételez. Míg *szakszövegek* esetében a fordító csupán a szöveg információtartalmának – objektív – feldolgozására törekszik (efferens olvasás), addig *szépirodalmi szövegek* értelmezésekor ezt a műveletet megelőzi egy szubjektivebb, érzelmi involválódást is feltételező, esztétikai jellegű feldolgozás (mely lehetővé teszi az adott forrásnyelvi szöveg által kiváltott hatások személyes megtapasztalását). Mindazonáltal a fordító nem önmagának olvas, és a forrásnyelvi szerzőnek, valamint a célnyelvi olvasóknak egyaránt felelősséggel tartozik, következésképpen törekednie kell minden olyan személyes érzélem tudatosítására, mely a későbbi szövegalkotásra kedvezőtlen – például indokolatlan szubjektivitásban megnyilvánuló – hatást gyakorolhat (Zhang i. m.). A fordítónak tehát a kollektív (a nyelvi elemek prototipikus jelentésére épülő) jelentésből, azaz a szövegben szereplő nyelvi elemek által hordozott információkból, és nem az azokkal összefüggő személyes tapasztalataiból kell kiindulnia (a prototipikus jelentésről lásd Odgen és Richards 1923, Kiefer 1999). Ennek megfelelően a szöveg elemzése során a fordítónak korlátoznia kell az interpretációs műveleteket (legalábbis amennyire azokat tudatosan lehet), hogy az olvasó – eredeti szövegre vonatkoztatott – interpretálási esélye ne csorbuljon (Pajares és Romero 1997).

3. Kísérlet

A fordítói elemző olvasás elméleti hátterének és gyakorlati vonatkozásainak áttekintését követően most – egy empirikus vizsgálat bemutatásán keresztül – görcső alá vesszük a fordítói elemző olvasás szempontjából meghatározó kognitív mechanizmusok egy részét. Az alábbiakban ismertetett kísérletben a fordítói elemző olvasás eredményeként kialakuló mentális reprezentációk emlékezeti tartósságát vizsgáltuk az ingerfeldolgozás mélységével, valamint a kódolás során aktivált nyelvi kódok számával összefüggésben.

3.1 Axiómák

A kísérlet az alábbi – axiómáknak tekintett – alapelvekre épül.

- 1) A fordító tudatosabban és alaposabban olvas, mint az általános olvasási stratégiákat követő olvasó, mivel a szövegalkotás szándéka vezérli. A forrásnyelvi szövegértés tehát nem pusztán az olvasási folyamat végeredménye, hanem egy másik folyamat: a szövegalkotás kiindulási pontja (Hatim és Mason 1990).
- 2) A fordítási folyamat során már a forrásnyelvi szöveg olvasása közben aktiválódik a célnyelvi kód, vagyis a kódváltás a célnyelvi megfogalmazás fázisa előtt bekövetkezik (Macizo és Bajo 2004, 2005).
- 3) A mélyebb kognitív feldolgozás (mely fokozott szemantikus feldolgozást jelent) tartósabb emléknymokat eredményez, mint a felszínes feldolgozás (Craik és Lockhart 1972).

1) Hatim és Mason (1990) megállapítását, miszerint a fordító az átlagos olvasónál alaposabban és tudatosabban olvas (mivel számára a szövegértés nem a folyamat végeredménye, hanem a szövegalkotás kiindulási pontja), empirikus úton is igazolták. Shreve et al. (1993) – kísérleti eredményeik alapján – megállapítják, hogy a fordítás céljából végzett olvasás bizonyos fókig eltér a szövegértési céllal történő „általános” olvasástól, és a fordítás folyamata az alábbiak szerint hat a szövegértési műveletekre:

- Az olvasási idő megnő (a fordítási problémák megoldására való törekvés miatt).
- Az olvasó azonosítja a fordítási nehézséget jelentő szövegelemek egy részét, továbbá tisztában van a forrásnyelv és a célnyelv rendszerszintű különbségeiből fakadó fordítási nehézségekkel.

2) Macizo és Bajo (2004) kísérletükben igazolták, hogy a fordító már a forrásnyelvi szöveg olvasása közben végez átkódolást, azaz az FNY és a CNY lexikai és szintaktikai elemeit egymásra vonatkoztatja a forrásnyelvi szöveg olvasása és értelmezése közben. A kódváltás tehát a forrásnyelvi feldolgozás befejezése előtt beindul, s így közvetlen kapcsolat van a kétféle – a forrás- és a célnyelvi – reprezentációk között. A szerzők szerint az FNYSZ olvasásakor végbemenő kódváltási műveletek többletterhet rónak a munkamemóriára, így az olvasás több kognitív erőforrást igényel, mint amennyit „általános” szövegértés esetén, és ezért megnő az olvasási idő.

A kódváltás olvasás közbeni beindulását Macizo és Bajo (2005) egy másik kísérletben is igazolták. Megfigyelték, hogy a *kétértelmű* forrásnyelvi mondatok kritikus szavainak olvasása lassabban történik – főként abban az esetben, ha a kétértelmű kifejezés és a kétértelműséget feloldó kontextuális elem közti távolság nagy, mivel ilyen esetben a munkamemóriát különösen megterheli a

potenciális jelentések „hosszabb ideig” való tárolása, valamint az, hogy az aktívált *célnyelvi* lexikai elemeket is tárolni kell. Ha viszont nem fordítás céljából történik az olvasás, ilyen jelenség nem tapasztalható, ami azt bizonyítja, hogy fordítás céljából történő olvasás esetén kódváltás megy végbe, és ez többletterhet ró a munkamemóriára (így nehezebb a potenciális jelentéseket tárolni; *ibid.*). Emellett a kódváltás beindulásáról tanúskodik az is, hogy a születendőben lévő *célnyelvi* szöveg jellemzői befolyásolják a forrásnyelvi szöveg olvasását: ha ugyanis az olvasott mondat végén található forrásnyelvi elem *célnyelvi* megfelelője azzal rokon eredetű, az elősegíti a művelti szövegértést (on-line feldolgozást), ami az olvasási sebesség fokozódásával jár (*ibid.*). Az, hogy ez a hatás elsősorban a mondat vége felé mutatkozik meg, annak bizonyítéka, hogy a kódváltás csak egy adott forrásnyelvi információegység feldolgozását követően indul be (Goldman-Eisler 1972). A CNY-i és az FNY-i elemek rokonságából fakadó hatás tehát alátámasztja azokat az elméleteket, melyek szerint közvetlen összeköttetés/átjárás van a két nyelv között (Kroll és Stewart 1994, Kroll és De Groot 1997).

3) Craik és Lockhart (1972) kutatása értelmében az inger feldolgozása során működő figyelmi és perceptuális folyamatok alapvetően meghatározzák, hogy mi tárolódik a hosszú távú emlékezetben, továbbá a mélyebb feldolgozás (mely fokozott szemantikus feldolgozást jelent) tartósabb emléknymokat eredményez, mint a felszínes (szenzoros, fonológiai) feldolgozás. Ennek oka, hogy a mély szemantikus feldolgozás révén több megkülönböztető jegyet lehet kódolni, vagyis gazdagabb, differenciáltabb lesz a kódolás, s így az emlékezeti rendszer könnyebben különbséget tud tenni az egyes emléknymok között (pl. kísérletben a célemléknym és az egyéb emléknymok között; Baddeley 2001).

3.2 A kísérlet célja

A kísérlet célja a fordítói elemző olvasással összefüggő kognitív feldolgozás jellemzőinek vizsgálata volt. A vizsgálat tárgyát – a 3.1 pontban tárgyalt axiómák alapján – az alábbi jelenségek képezték.

- 1) a kognitív feldolgozás mélysége fordítói elemző olvasás esetén
- 2) a kettős nyelvi kódolás hatása fordítói elemző olvasás esetén
- 3) az emléknymok mélysége fordítandó szöveg feldolgozását követően

3.3 Hipotézisek

A kísérleti hipotéziseket (a 3.1 pontban ismertetett axiómákra alapozva) *szövegalkotási* szándékkal végzett olvasási műveletekre vonatkoztatva fogalmaztuk meg – az alábbi módon:

- Az olvasott szövegek elemeinek felismerése, illetve felidézése eltérést mutat *fordítás céljából történő olvasás és átfogalmazás céljából történő olvasás* esetén.

- A fordítás céljából történő olvasás mélyebb emléknymokat eredményez, mint az átfogalmazás céljából történő olvasás.

A fordítás és az átfogalmazás közötti distinkció alapja az, hogy a fordítás két nyelvi kód aktiválását feltételezi, vagyis *interlingvális* folyamat, míg átfogalmazás esetén a percepcióval és a produkcióval összefüggő kognitív műveletek egyetlen nyelvi kód alkalmazását implicálják, azaz egy *intra lingvális* (nyelven belüli) folyamat keretében mennek végbe (vö. Jakobson 1959: *interlingvális* ↔ *intra lingvális* fordítás).

3.4 Kísérleti személyek

A kísérletben összesen 96 személy vett részt: az 1. szövegpárhoz kapcsolódó vizsgálatban mind a 96 fő, a 2. szövegpárhoz kapcsolódó vizsgálatban pedig közülük 61 személy.

1. szövegpár: 96 fő, ebből:

Gyakorló – angol—magyar, magyar—angol – fordító: 6 fő

Posztgraduális fordítóképzésben részt vevő leendő/gyakorló fordító (végzős évfolyam): 11 fő

Angol szakos egyetemi hallgató (2–5. évfolyam): 44 fő

Másoddiplomás angol szakos főiskolai hallgató (végzős évfolyam): 35 fő.

2. szövegpár: 61 fő, ebből:

Gyakorló – angol—magyar, magyar—angol – fordító: 6 fő

Posztgraduális fordítóképzésben részt vevő leendő/gyakorló fordító (végzős évfolyam): 11 fő

Angol szakos egyetemi hallgató (2–5. évfolyam): 44 fő

3.5 Kísérleti anyagok

A kísérlet anyagát 2 (+ 1 elterelő) pár magyar nyelvű szöveg képezte, ahol a párokat alkotó szövegek közül az egyiket *átfogalmazás*, a másikat *angol nyelvre való fordítás* céljából kellett elolvasni.

A szövegek kétféle tördelésben szerepeltek a tesztlapon: először folyószövegként, majd tagmondatonként tördelve (az egymás alatti sorok előtt „•” jellel). Ez a tagolás a szöveg feldolgozását volt hivatott elősegíteni.

Az egy párt képező szövegek regisztere, szerkezete és terjedelme – közel – azonos volt (pl. terjedelem: ± 1-2 szó; szerkezet: egyetlen mondatból álló formanyomtatvány; regiszter: hivatalos), tárgyuk pedig nagyon hasonló (pl. hivatalos levél nagykövetség – bevándorlási hivatal részére). Az 1. szövegpárt alkotó – hosszabb, bonyolultabb – szövegek esetében a szövegek feldolgozhatóságának azonosságát egy másik – empirikus ellenőrzés céljából végzett – kísérlet eredményei is igazolták (lásd 3.5.1 pont).

2. táblázat
A kísérlet anyagát képező szövegek

1. szövegpár		2. szövegpár	
Átfogalmazandó szöveg	Fordítandó szöveg	Átfogalmazandó szöveg	Fordítandó szöveg
Hivatalos levél: <i>Bevándorlási Hivatal</i>	Hivatalos levél: <i>Nagykövetség</i>	Úrlap: <i>Raktárvezetői igazolás</i>	Úrlap: <i>Átadási elismervény</i>

3.5.1 Empirikus ellenőrzés

Jóllehet a kísérleti szövegek kiválasztásánál gondosan ügyeltünk arra, hogy a párt alkotó szövegek regisztere, szerkezete és terjedelme közel azonos legyen (tárgyuk pedig nagyon hasonló), a hosszabb (nehezebben összevethető) szövegek esetében a két szöveg – egymáshoz viszonyított – feldolgozhatóságát empirikus úton is mérni kívántuk (az olvasás során kialakult emléknymok mélységének mérésén keresztül). Ezért – 39 angol szakos egyetemi hallgató részvételével – egy kísérlet keretében összevettük a fő kísérletben 1. szövegpárként használt szövegek (lásd 2. táblázat) nehézségi fokát.

A kísérlet anyagát tehát a fő kísérletben 1. szövegpárként felhasznált két szöveg (+ 1 elterelő szöveg) képezte (lásd 3.5 pont). A szövegek nemcsak folyószöveggként, hanem tagmondatonként tördelve is szerepeltek a tesztalapon, hogy a feldolgozás könnyebb legyen az alanyok számára.

A kísérleti személyek egy nyomtatott tesztet töltöttek ki, melyben *tartalmi elemzés* céljából olvasandó szöveggként maguk a szövegek, valamint a mérés tárgyát képező felismerési feladatok, továbbá különböző szövegértési és matematikai feladatok szerepeltek (az utóbbiak elterelő feladatként). A felismerési feladatban egy 10 szót, illetve kifejezést tartalmazó listában aláhúzással kellett megjelölni 5 darab célszót/kifejezést. Az olvasás és a feladatok megoldása a szabott időkereten belül önütemezett módon történt. A tesztanyagban lapozni kizárólag a kísérletvezető utasítására lehetett, és visszalapozni nem volt szabad.

A tesztanyagot több változatban is elkészítettük. Az *olvasandó szövegek* sorrendje változatonként eltérő volt, hogy a kísérlet eredményének megbízhatóságát ne befolyásolja a szövegekhez kapcsolódó feladatok esetleges előre jelezhetősége, illetve az, hogy a kísérlet során az alanyok némi jártasságra tehetnek szert a feladatok megoldásában. Emellett a tesztanyagban egy olyan szöveg is szerepelt, amely esetében a vonatkozó feladatok megoldását nem mértük. A *feladatok* sorrendje mindegyik szöveg esetében a következő volt: 1. oldal: olvasandó szöveg; 2. oldal: matematikai feladatsor; 3. oldal: felismerési + disztraktor feladat. A feldolgozandó szövegeket tartalmazó oldalak tetején a következő instrukció szerepelt:

Olvassa el figyelmesen az 1. pontban szereplő szöveget (lehetőség szerint többször is), majd az olvasottak értelmezése céljából – a 2. pont segítségével mondatrészről mondatrészre haladva – tartalmilag elemezze azt *gondolatban!*

Az eredmények kiértékelésre alkalmazott statisztikai elemzés (kétmintás t-próba) tárgyát a két szövegben szereplő lexikai elemek (szavak, kifejezések) közül felismert elemek száma képezte. A szövegekhez kapcsolódó felismerési feladatban felismert szövegelemek számát alapul véve, kimutattuk, hogy a mért változók között nem volt szignifikáns különbség (lásd 3. táblázat): $t(37) = 1,114$; $p = 0,198$.

3. táblázat

A kísérlet eredményeinek összefoglaló táblázata

Szöveg	Átlag	Elemszám	Szórás	Std. hibaátlag
1	3,78	38	0,84	0,13
2	3,57	38	0,72	0,11

3.6 Módszer

A kísérleti személyeknek egy nyomtatott tesztet kellett kitölteniük (tehát nem elektronikus úton megjelenített szövegeket olvastak), melyben az *átfogalmazás* és *fordítás* céljából olvasandó szövegek, valamint a mérés tárgyát képező felismerési és felidézési feladatok mellett – elterelő (disztraktor) feladatként – különböző szövegértési és matematikai feladatok is szerepeltek.

A felismerési feladatban egy 10 elemet tartalmazó listában aláhúzással kellett megjelölni 5 darab célszót (1. szövegpár). A felidézési feladatot pedig a szöveg kulcsszavainak szabad írásbeli felidézése képezte (2. szövegpár).

Az olvasásra és a feladatok megoldására szolgáló idő szabott volt, de az adott időkereten belül önütemezett módon történt a végrehajtás. A tesztanyagban a kísérletvezető utasítására kellett lapozni; visszalapozni nem lehetett.

A tesztanyagnak több változata is volt. Az *olvasandó szövegek* sorrendje változatonként különbözött, hogy az eredmények megbízhatóságát ne befolyásolja a feladatok előre jelezhetősége, illetve az azok megoldásában – a kísérlet során – szerzett jártasság. Az esetleges előre jelezhetőség kiküszöbölésére szolgált továbbá, hogy a tesztanyagban olyan szövegek (és kapcsolódó feladatok) is szerepeltek, amelyek nem képezték mérés tárgyát. A *feladatok* sorrendje minden egyes – mérés tárgyát képező – szöveg esetében a következő mintát követte: 1. oldal: olvasandó szöveg; 2. oldal: matematikai feladatsor; 3. oldal: felidézési/felismerési + disztraktor feladatok; 4. oldal: átfogalmazási/fordítási feladat. A

matematikai műveletek közbeiktatása egyrészt a recenciahatás kioltására szolgált, másrészt a mnemotechnikai stratégiák alkalmazását volt hivatott meggátolni. Az átfogalmazási/fordítási feladat szerepe pedig az volt, hogy az alanyok valóban a szövegalkotási szándéknak megfelelő alapossággal olvassák el a szövegeket.

Az instrukció a következő formában szerepelt a feldolgozandó szövegeket tartalmazó oldalak tetején:

Olvassa el figyelmesen az 1. pontban szereplő szöveget (lehetőség szerint többször is), majd az olvasottak értelmezése céljából – a 2. pont segítségével mondatrészeről mondatrésze haladva – tartalmilag elemezze azt *gondolatban* úgy, mintha egy saját szavakkal **átfogalmazandó** szöveg lenne!

Olvassa el figyelmesen az 1. pontban szereplő szöveget (lehetőség szerint többször is), majd az olvasottak értelmezése céljából – a 2. pont segítségével mondatrészeről mondatrésze haladva – tartalmilag elemezze azt *gondolatban* úgy, mintha egy **angol nyelvre fordítandó** szöveg lenne!

Az eredmények kiértékelése céljából statisztikai elemzést végeztünk, melynek tárgyát a *fordítási* céllal olvasott szövegben szereplő lexikai elemek (szavak, kifejezések) és az *átfogalmazás* céljával olvasott szövegben szereplő lexikai elemek közül felismert, illetve felidézett elemek száma képezte. A felhasznált statisztikai eljárás kétmintás t-próba volt.

3.7 A módszerválasztás indoklása

3.7.1 Tehermentesítő stratégia vagy követő feldolgozás

A jelen tanulmányban bemutatott kísérlet elsősorban a Krings (1986) által *tehermentesítő stratégiának* (Entlastungsstrategie) nevezett fordítói olvasási stratégia jellemzőinek kognitív szempontú vizsgálatára szolgál. A tehermentesítő stratégia lényege az, hogy a fordító már az első olvasás alkalmával részletes szövegértésre és az esetleges fordítási problémák megoldására törekszik – még azelőtt, hogy ténylegesen lefordítaná a szöveget. Ezzel szemben az ún. *követő feldolgozás* (sukzessive Abarbeitungsstrategie) alkalmazása esetén a fordító az első olvasás során csak globális szövegértésre törekszik, és nem próbálja az egyes elemek megértésével és átkódolásával kapcsolatos problémákat megoldani. Ez esetben a kódváltás csak akkor következik be, amikor a fordító tagmondatról tagmondatra haladva értelmezi a forrásnyelvi szöveget és megalkotja a célnyelvi változatot (ibid.). Az, hogy mikor melyik stratégiát alkalmazza a fordító, tudatos döntés függvénye, és a döntést meghatározza: a fordító egyéni preferenciája, valamint a fordítandó szöveg témájával kapcsolatos ismeretei, tapasztalatai; a szöveg típusa, struktúrája, terjedelme és nehézségi foka; a fordí-

tás célja; valamint a születendőben lévő szöveg, illetve mentális reprezentációja (Shreve et al. 1993).

A *követő feldolgozási stratégia* vizsgálata alapvetően más kísérleti módszerek alkalmazását igényelné, mint amilyeneket a jelen kísérletben alkalmaztunk, hiszen követő feldolgozás esetén a percepcióval és a produkcióval összefüggő kognitív műveletek olyan szoros időbeli átfedésben vannak, hogy az *olvasási* műveletek elkülönítve történő vizsgálata kizárólag egy folyamatorientált (pl. TAP) kísérletben lenne lehetséges. Ez esetben azonban – az introspekciós kísérletek körülményes és időigényes volta folytán – gyakorlatilag lehetetlen lenne a jelen kísérletben használt mintával azonos nagyságrendű mintán vizsgálni a fordítói elemző olvasás jellemzőit. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egy kisebb mintán végzett TAP-vizsgálat ne szolgálhatna hasznos eredményekkel (lásd Krings 1986, Tirkkonen-Condit 1987, Jääskeläinen 1999).

3.7.2 L1→L2- vagy L2→L1-irány

A fordítói elemző olvasás vizsgálatában nyilvánvalóan meghatározó szerepe van a fordítás irányának, hiszen nem mindegy, hogy a fordítónak az anyanyelvén vagy egy idegen nyelven kell elemeznie a fordítandó szöveget. Az L1 és L2 olvasási képesség összefüggéseit vizsgáló kutatások alapján tudjuk, hogy az L2 olvasási stratégiák alapját az L1 olvasási stratégiák képezik: L2 olvasás során ugyanis megmutatkozik az L1 olvasási stratégiák alkalmazása, következésképpen a fordítói elemző olvasás képessége kognitív szempontból az L1 olvasási képességben gyökerezik. Mindazonáltal az L2 nyelvi kompetencia szintén meghatározó az L2 olvasási képesség szempontjából, mivel ahhoz, hogy az L1-re jellemző olvasási stratégiák az L2 olvasás során is alkalmazhatóak legyenek, elengedhetetlen egy adott szintű L2 nyelvi kompetencia, azaz van egy L2 nyelvtudásbeli küszöbérték, melyet el kell érni ahhoz, hogy hatékony legyen az L2 olvasás. (Alderson 1984) A jelen kísérletre vonatkoztatva mind ebből az következik, hogy mivel L2→L1 fordítási irány esetén nagyobb szerepe lett volna az L2 nyelvi kompetenciának, a szövegek feldolgozása – kellő idegen nyelvi kompetencia hiányában, illetve szótárhasználat nélkül – túlságosan nehéz lett volna az alanyok egy része számára, így *mély* feldolgozás nem is lett volna lehetséges.

3.8 Eredmények

1) Az 1. szövegpár esetében a felismerési feladatban felismert elemek számát alapul véve, kétmintás t-próba segítségével kimutattuk, hogy a két mért változó között erősen szignifikáns különbség van (lásd 4. táblázat). Fordítás céljából történő olvasás esetén az emlékezeti teljesítmény jobb volt, mint átfogalmazás céljából történő olvasás esetén: $t(95) = 5,477$; $p < 0,01$.

4. táblázat

A kísérlet eredményeinek összefoglaló táblázata – 1. szövegpár

Feladat	Átlag	Elem- szám	Szórás	Std. hibaátlag
Átfogalmazás céljából történő olvasás	3,56	96	0,83	0,08
Fordítás céljából történő olvasás	4,06	96	0,90	0,09

2) A 2. szövegpár esetében a felidézési feladatban felidézett elemek számát alapul véve, páros t-próbával kimutattuk, hogy a két mért változó között nincs szignifikáns különbség (lásd 5. táblázat). Fordítás céljából történő olvasás esetén az emlékezeti teljesítmény nem volt szignifikánsan jobb, mint átfogalmazás céljából történő olvasás esetén: $t(60) = 1,121$; $p = 0,267$.

5. táblázat

A kísérlet eredményeinek összefoglaló táblázata – 2. szövegpár

Feladat	Átlag	Elem- szám	Szórás	Std. hibaátlag
Átfogalmazás céljából történő olvasás	6,18	61	2,29	0,29
Fordítás céljából történő olvasás	6,39	61	2,41	0,30

4. Megvitatás és következtetések

A kísérlet alapján megállapítható, hogy *fordítás* céljából történő olvasás és *átfogalmazás* céljából történő olvasás esetén az olvasott szöveg elemeinek felismerése/felidézése a szöveg nehézségi fokától függően eltérést mutathat: a *felismerési/felidézési arány* könnyen értelmezhető szövegek (2. szövegpár) esetében nem különbözik, míg nehezebben értelmezhető szövegek (1. szövegpár) esetében szignifikánsan magasabb *fordítás* céljából történő olvasás esetén, mint *átfogalmazási* céllal végzett olvasás esetén.

Tekintettel arra, hogy 1) személyen belüli kísérletről van szó, illetve 2) az ellenőrzés céljából végzett kísérlet eredményei alapján kijelenthetjük, hogy az 1. szövegpárt képező szövegek azonos nehézségűek, az 1. kísérletben mért szignifikáns teljesítménybeli különbségek okát a feldolgozás során aktivált nyelvi kódok számában kell keresnünk. A kísérlet részét képező két feladat esetében ugyanis az egyetlen eltérés az, hogy míg az egyikben az olvasás átfogalmazás

céljából történik (vagyis egyetlen nyelvi kód aktiválását feltételező *intra*lingvális folyamat), addig a másik feladatban az olvasás célja egy másik kódban való megfogalmazás, azaz *inter*lingvális fordítás (ami két nyelvi kód aktiválódását feltételezi). Az utóbbi esetben a két nyelvi kód egyidejű alkalmazása azzal jár, hogy a nyelvi elemek értelmezése egyszerre két asszociatív kapcsolati rendszer keretében történik, vagyis nyelvenként más-más szemantikus asszociációk kapcsolódnak az adott elemhez, hiszen két különböző nyelvi jelrendszerbe tartozó jelek jelölnek egy adott denotátumot (a jelentés két kódban van kódolva).

A *kettős kódolás* hatását mélyrehatóan vizsgálta Paivio (1986, 1991), aki megállapította, hogy az efféle többrétű kódolás (vö. Klein és Saltz 1976) gazdagabbnak és differenciáltabbnak tekinthető, mint az egy jelrendszerben (vagy modalitásban, illetve dimenzióban) való kódolás, és ez az emléknymok – kísérlettel mérhető – mélységében is megmutatkozik: a több jelrendszerben kódolt elemek felidézési aránya magasabb, mint az egy kódban kódoltaké. A többféle kódolásnak köszönhetően ugyanis könnyebben különbséget tudunk tenni a különböző emléknymok között (pl. célemléknymok és egyéb emléknymok között felidézés esetén). Ennek oka Paivio (1986) szerint egyfajta *additív* hatásnak köszönhető, amely a különböző rendszerek egyidejű/együttes alkalmazásából fakad. Mivel az 1. szövegpár esetében a *fordítás* céljából történő olvasást követően mélyebb emléknymokat mértünk, mint a hasonlóan mély feldolgozást implikáló *átfogalmazás* esetében, kijelenthetjük, hogy két nyelvi kód együttes aktiválódása esetén valóban megmutatkozik egyfajta additív hatás, amely azonban elsősorban akkor érvényesül, ha az ingeranyag feldolgozása mély szemantikus feldolgozást feltételez.

Összefoglalva, úgy tűnik, hogy interlingvális fordítás esetén az olvasott szöveg feldolgozása során kettős hatás érvényesül: egyrészt tudatosabb és alaposabb a feldolgozás, mivel szövegalkotási szándékkal történik az olvasás (vö. Hatim és Mason 1990, Shreve et al. 1993); másrészt a két nyelvi kód aktiválódásából eredően (FNY-i szövegelem és CNY-i megfelelője) többféle asszociáció aktiválódik a szöveg egyazon elemének feldolgozása során, és ezek hatása a kettős kódolás elvének megfelelően összegződik. Ez a kettős hatás (mély feldolgozás + kettős kódolás) azonban nem mindig azonos fokú, és érvényre jutása függ a fordító kompetenciájától, a fordítandó szövegtől, valamint az FNY és a CNY rendszerbeli különbözőségétől (illetve e három tényező együttes hatásától) az alábbiak szerint.

1. A folyamatorientált fordítástudományi kutatások (introspekciós kísérletek) alapján tudjuk, hogy a fordítás közben végrehajtott kognitív műveletek egy része automatikus (jelöletlen), más része nem automatikus (jelölt) (vö. Jääskeläinen 1999). A fordítói olvasás szempontjából *automatikus* műveletnek minősül a *forrásnyelvi* szöveg elolvasása és – könnyen értelmezhető szövegrészek esetében – a szövegelemek értelmezése, valamint a mentális lexikonban tárolt *célnyelvi* elemek előhívása a forrásnyelvi szöveg feldolgozása közben. Ezzel szemben a tudatosabb – *nem automatikus* – műveletek közé tartozik: 1) az olvasó számára nehezen előhívható forrás- és célnyelvi lexikai elemek előhívása; az ismeretlen

lexikai elemek jelentésének külső forrás segítségével történő feltárása, valamint a szemantikailag bonyolult fordítási egységek értelmének feltárása; 2) bonyolult grammatikai szerkezetek esetén a fordítási egység szintaktikai struktúrájának elemzése, valamint a vonatkozó forrás- és célnyelvi szerkezetek egymásra vonatkoztatása; 3) a forrásnyelvi szöveg stilisztikai jegyeinek tudatosítása; 4) a forrásnyelvi szöveggel kapcsolatban felmerülő pragmatikai szempontok tudatosítása; valamint 5) a forrásnyelvi szöveg formájának és tartalmának kritikai elemzése.

2. A fordítói kompetencia, valamint a fordítandó szöveg alapvetően meghatározza, hogy a fordítás céljából történő olvasás során milyen arányban érvényesülnek az automatikus és a nem automatikus folyamatok.
 - Minél kompetensebb a fordító, annál több műveletet hajt végre automatikusan.
 - Minél egyszerűbb a szöveg, vagy minél több gyakorlattal rendelkezik a fordító a vonatkozó téma vagy szövegtípus fordításában, annál több lesz az automatikus művelet.
3. Az automatikus és nem automatikus műveletek arányát az is megszabja, hogy a fordítási egységek feldolgozását mennyiben befolyásolja a forrásnyelv és a célnyelv lexikai és grammatikai rendszerének különbözősége, mely – Komisszarov (1972 – idézi Klaudy 1999) ekvivalenciaszintek szerinti modellje alapján – meghatározhatja, hogy a feldolgozás milyen tartalmi szinten (nyelvi jelek, megnyilatkozás, közlemény, szituáció, kommunikációs cél szintje) történik. Ha ugyanis a jelek szintjén való feldolgozás lexikailag, grammatikailag és pragmatikailag megfelelő célnyelvi változatot eredményez, a nyelvek közötti átjárás magasabb szintjeihez kapcsolódó feldolgozási folyamatok nem indulnak be, vagyis – immár Tirkkonen-Condit (1987) terminusával élve – a forrásnyelvi szöveg tartalomszerkezetének *mély* feldolgozására nincs szükség.

A fenti megállapításokat a jelen tanulmányban ismertetett kísérlet eredményei is alátámasztják: a rövidebb és világosabban kifejtett szövegek esetében (2. szövegpár) ugyanis nem volt szignifikáns különbség az *átfogalmazás* és a *fordítás* céljából olvasott szövegek elemeinek felidézésében. Ebből arra következtethetünk, hogy ezen szövegek feldolgozásában nagyobb szerepet játszottak az automatikus, mint a nem automatikus műveletek, mivel a szövegek *tartalomszerkezetének* feltárása nem igényelt annyira *mély* feldolgozást, mint amelyet az 1. szövegpárt képező szövegek szükségessé tettek; vagyis ezen szövegek esetében nem érvényesülhetett az a kettős hatás, amely az alaposabb feldolgozásból és a célnyelvi kód aktiválódásából fakad. A jelen vizsgálat alapján tehát úgy tűnik, hogy a kettős nyelvi kódolás hatása elsősorban akkor érvényesül, ha a kettős kódolás és a – Craik és Lockhart (1972) által meghatározott – mély szemantikus feldolgozás együtt jár.

5. Kutatási távlatok

Az elemző fordítói olvasás jellemzőit feltárva megfogalmazódik az igény a fordításban szerepet játszó olvasástípusok elméleti és funkcionális összefüggéseinek alaposabb megértésére. A fordítást alapvetően meghatározó olvasási műveletekkel kapcsolatos metakognitív ismeretek ugyanis – a fordítói tevékenység tudatos jellegét erősítve – a fordítói kompetencia fejlesztését szolgálhatják. A téma gyakorlati jelentősége mellett azonban figyelmet érdemelnek a fordítói olvasás elméleti vonatkozásai is, hiszen az olvasási műveletek vizsgálatán keresztül olyan alapvető kognitív mechanizmusokba nyerhetünk betekintést, mint a dekódolás, a megértés vagy a kódváltás, továbbá új megvilágításba kerülhetnek az anyanyelvi olvasási képesség és az idegen nyelvi olvasási képesség és nyelvi kompetencia közötti összefüggések. De a fordítói olvasás kapcsán egyéb izgalmas kutatási kérdések is felmerülhetnek többek között a fordítói stratégiákat, a fordítói szövegértelmezést befolyásoló affektív tényezőket, valamint az emlékezet különböző fajtáinak fordításban betöltött szerepét illetően. S mivel a vizsgálandó jelenségek feltárása elsősorban a kognitív pszichológia eszköztárába tartozó módszerek alkalmazását igényli, a fordítói olvasással kapcsolatos kutatások egyúttal hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kognitív pszichológiai vizsgálatokra jellemző szigorú kutatás-módszertani követelmények a fordítástudományban is előtérbe kerüljenek, és ezáltal a személyes tapasztalatokon, illetve intuíción alapuló megállapítások empirikus úton is igazolást nyerjenek (mint ahogy arról – reményeink szerint – a jelen tanulmány is tanúskodik).

Irodalom

- A. Jászó A. 1994. A szövegértő olvasás fejlesztése. In: Nagy A. (szerk.) *Olvasásra nevelés és pedagógusképzés. HUNRA konferenciák előadásai*. Budapest: Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek 7. 45–51.
- A. Jászó A. 2002. A szövegértő olvasásról. *Magyartanítás*. 4. szám. 4–14.
- Alderson, J. C. 1984. Reading in a Foreign Language: A Reading or a Language Problem? In: J. C. Alderson, J.C. , Urquhart, A.H. (eds.). *Reading in a Foreign Language*. London: Longman. 1–24.
- Baddeley, A. 2001 [1971]. *Az emberi emlékezet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Baker, L. & Brown, A. L. 1984. Cognitive Monitoring in Reading. In: Flood, J. (ed.) *Understanding Reading Comprehension: Cognition, Language and the Structure of Prose*. Newark, DE: International Reading Association. 21–44.
- Craik, F. I. M. & Lockhart, R. S. 1972. Levels of processing: A framework of memory research. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. Vol. 11. 671–684.
- Dudits A. 2007. A fordítói olvasás elméleti és gyakorlati kérdései. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. VII. évfolyam. 1–2. sz. (Megjelenés alatt)
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: John Benjamins.
- Goldman-Eisler, F. 1972. Segmentation of Input in Simultaneous Translation. *Journal of Psycholinguistic Research*. Vol. 1. No. 2. 127–140.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.

- Hatim, B. & Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Jakobson, R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: Bower, R.A. (ed.) *On Translation*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 232–239.
- Jääskeläinen, R. 1999. Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating. In: *University of Joensuu, Publications in the Humanities*. No. 22. Joensuu: Joensuu yliopisto.
- Kiefer F. 1999. *Ĵelentésemélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klein, K. & Saltz, E. 1976. Specifying the mechanisms in a levels-of-processing approach to memory. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*. Vol. 2. 671–679.
- Komisszarov, V. N. 1972. Lingvisztjicseszkiye modeli processza perevoda. *Tyetragyj perevodicska*. 9. 3–14.; magyarul: A fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei. In: Bart I. és Klaudy K. 1986. 146–159.
- Krings, H. P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen: Narr.
- Kroll, J. F. & De Groot, A. M. B. 1997. Lexical and conceptual memory in the bilingual. Mapping form to meaning in two languages. In: De Groot, A.M.B. & J. F. Kroll, J.F. (eds.) *Tutorials in bilingualism: Psycholinguistic perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 169–199.
- Kroll, J. F. & Stewart, E. 1994. Category interference in translation and picture naming: Evidence for asymmetric connections between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*. Vol. 33. 149–174.
- Macizo, P. & Bajo, M. T. 2004. When Translation Makes the Difference: Sentence Processing in Reading and Translation. *Psicológica*. Vol. 25. 181–205.
- Macizo, P. & Bajo, M. T. 2005. Reading for Repetition and Reading for Translation: Do they involve the same process? *Cognition*. In Press.
- Nida, E. A. & Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill.
- Nida, E.A. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Ogden, C. K. & Richards, I. A. 1923. *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. London: Routledge.
- OECD. 2003. *The PISA 2003 Assessment Framework – Mathematics, Reading, Science and Problem Solving Knowledge and Skills*. OECD.
- Paivio, A. 1986. *Mental representations: A dual coding approach*. New York: Oxford University Press.
- Paivio, A. 1991. Dual coding theory: retrospect and current status. *Canadian Journal of Psychology*. Vol. 45. 255–287.
- Pajares, E. & Romero, F. 1997. Translating and the Reading Process. *Babel*. Vol. 43. No. 4. 289–302.
- Reiss, K. 1985 [1971]. Szövegtipológia és fordítás. In: Bart I. és Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó. 253–273.
- Rosenblatt, L. M. 1978. *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Carbondale: Southern Illinois University.
- Rosenblatt, L. M. 1996. *Literature as Exploration*. New York: The Modern Language Association of America.

- Shreve, G.M. et al. 1993. Is There a Special Kind of “Reading” for Translation? An Empirical Investigation of Reading in the Translation Process. *Target*. Vol. 5. No. 1. 501–518.
- Szikszainé N. I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tirkkonen-Condit, S. 1987. A Pilot Study into an Aspect of the Translation Process. In *Neophilologische Mitteilungen*. Vol. 58. 221–229.
- Tóth L. 2002. *Az olvasás pszichológiai alapjai*. Debrecen: Pedellus Tankönyvkiadó.
- van Dijk, T. A. 1982. Kontextus és megismerés. In: Penavin O. és Thomka B. (szerk.) *Szövegelmélet. Tanulmányok 15*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék. 63–81.
- Zhang, Jian. 1997. Reading Transaction in Translation. *Babel*. Vol. 43. No. 3. 237–250.